

проф. др Зоран Ранковић
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Катедра за филологију

О неким елементима црквенословенског језика у прописима и уредбама Митрополије београдске

Сажељак: У овој раду приказане су резултати анализе појединих црта црквенословенског језика на материјалу који је исписан славеносрпском језичком мешавином ради сагледавања уступања језичким узусима које доносио црквенословенски језик. Изворна грађа је сабрана у књизи *Уредбе и прописи Митрополије београдске: 1835-1856*.*

Прихватање писмености у српским земљама текло је, вероватно, упоредо с примањем хришћанства у време византијског цара Василија I, а у време када је тадашњим српским областима владао кнез Мутимир.¹ Ширење хришћанства и укључивање у панонско-моравску архиепископију условило је прихватање тековина Свете Браће које су допринеле општем културном напретку Срба, а најпре прихватање првог књижевног језика Словена – старословенског. Основна функција старословенског језика била је литургијска, али је временом старословенски постао општи књижевни језик Словена. Временом су црте народног језика почеле да продиру у старословенски и тако настају националне редакције старословенског језика.²

Дуги ток посрбљавања старословенског језика и образовања српске редакције – српскословенског – завршио се током 12. века.³ Тако од 12. века па до 30-их година 18. века српскословенски врши функцију књижевног језика у Срба.

После велике сеобе Срба под Арсенијем III Чарнојевићем, 1690. године, и преласком у крајеве северно од Саве и Дунава, српски народ, изложен верском и језичком притиску католичке Аустроугарске, духовно се окреће Русији и обраћа јој се за помоћ. Резултат те српско – руске културне оријентације јесте отварање славенске школе у Сремским Карловцима 1726. године.⁴

Прву славенску школу водио је Максим Терентјевич Суворов, често уз помоћ свога брата Петра, до 1731. године. Уместо Суворовљеве славенске, 1733. го-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 „Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историја и савремена перспектива“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ С. Ђирковић, *Образовање српске државе*. Историја српског народа, књ. 1. Београд 1994, стр. 141-155.

² Под редакцијом се подразумева прилагођавање старословенског језика и његових категорија језику преписивача.

³ Ђ. Трифуновић, *Сјара српска књижевности: основе*. Београд 1995, стр. 102-110.

⁴ А. Младеновић, *О неким ишјањима њимене и измене рускословенског језика код Срба*. – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад 1982, год. XXV, св. 2, стр. 47-55.

дине почела је рад славенско – латинска школа у којој је предавала група руских учитеља из Кијева на челу с Емануилом Козачинским, а која је трајала до 1737. године. На тај начин у српским школама започето је учење и усвајање рускословенског језика. Настојањем митрополита Вићентија Јовановића, крајем 30-их година 18. века цркве и манастири београдско-карловачке митрополије били су снабдевени руским богослужбеним књигама. Тако је рускословенски језик, као каснија руска редакција старословенског, тада почео да постаје – и до данас остао – богослужбени језик Српске православне цркве.

Потискивањем српскословенског језика рускословенски је, осим богослужбеног, постајао и књижевни језик у Срба. Средином 18. века рускословенски се усталио на простору који је био под јурисдикцијом Српске православне цркве, али се, током друге половине 18. века, све више ограничавао на богослужбену функцију и употребу у црквеној администрацији, напустивши своју књижевнојезичку службу у текстовима световне садржине. Наиме, паралелно с рускословенским књигама, које су биле штампане црквеном ћирилицом, код Срба су половином 18. века почеле стизати и књиге писане руским књижевним језиком и штампане грађанском ћирилицом, коју су Срби прилагођавали свом фонолошком систему, што се и завршило азбучним реформама Саве Мркаља и Вука Караџића. Србизирању рускословенског језика у српској говорној и социјалној средини имао је удела како српски тако и српскословенски језик. Ово је разумљиво ако се има у виду да су извесне црте српскословенског језика наставиле да егзистирају у српској средини и после његовог потискивања од стране рускословенског.⁵

Иако је основна функција рускословенског у Срба у другој половини 18. века била богослужбена и црквеноадминистративна, у том периоду овим језиком написан је низ школских приручника и речника.⁶ У текстовима са световном тематиком, углавном почев од средине 18. века, улогу књижевног језика преузео је нови тип језика који је у науци познат као славеносрпски језик.⁷ Славеносрпски је, као резултат србизације рускословенског, а захваљујући томе што је садржавао рускословенске, руске, српске и српскословенске језичке особине, неразумљивост рускословенског језика ширим народним масама сводио на минимум.⁸ Србизација се огледала у преузимању српске уместо рускословенске лексеме, у фонетском и морфолошком адаптирању рускословенских речи према српском или српскословенском језику и у замењивању рускословенских језичких одлика српскословенским особинама.⁹ Фонетским и морфолошким србизирањем рускословенских речи и појединих језичких особина стваране су мешовите форме, тзв. славеносрбизми, „који су у себи, у једној лексеми, у једном облику, показивали интегрисаност црта двају језичких нивоа: и рускословенског (односно руског) и српског народног језика“.¹⁰ У краткотрајном периоду егзистирања славеносрпског језика – од средине 18. века

⁵ С. Стијовић, *Славенизми у Њеишевим писаним делима*. Сремски Карловци; Нови Сад 1992, стр. 14-26.

⁶ А. Младеновић, *Славеносрпски језик. Студије и чланци*. Нови Сад 1989, стр. 64-71.

⁷ А. Младеновић, *Славеносрпски језик*, стр. 77-80, 94-100.

⁸ А. Младеновић, *Славеносрпски језик*, стр. 144.

⁹ А. Младеновић, *Славеносрпски језик*, стр. 57.

¹⁰ А. Младеновић, *Славеносрпски језик*, стр. 57.

до четрдесетих година 19. века – није било услова за његово нормирање.¹¹ Србизацијом је најчешће оствариван српски фонетизам у одговарајућим лексемама.

У овоме раду покушаћу да установим поједине црте рускословенског језика на материјалу који је исписан славеносрпском језичком мешавином. Изворна грађа је сабрана у књизи *Уредбе и иройиси Миџројолије београдске: 1835-1856*.¹² Изворни документи публиковани у наведеној књизи смештени су у архиву Епархије браничевске у Пожаревцу. Потиче из периода када је Пожаревац био седиште Пожаревачког протопрезвитерата који је, као мања црквено-управна јединица, био у саставу Митрополије београдске. Ова грађа, која је произашла из преписке Конзисторије Митрополије београдске и локалног свештенства са канцеларијом Пожаревачког протопрезвитерата, до сада је готово била непозната научној јавности, будући да је у научним радовима изузетно ретко навођена.¹³ Изворни документи исписани су грађанским писаним типом ћирилске азбуке. У публикацији, текст изворних докумената дат је у транслитерисаном облику, односно, изворне графеме доследно су транспоноване графемама исте звучне вредности.¹⁴

У овоме раду, на материјалу који је исписан славеносрпском језичком мешавином, биће анализирани следећи елементи рускословенског језика: 1. судбина њ, њ; 2. судбина предлога-префикса *въ(-), вѣ(-), сѣ(-), сѣ(-)* и префикса *въз-*; 3. судбина вокалног *л, р*; 4. судбина групе *шч*; 5. место некадашњег назала предњег реда и 6. рефлекс *јаѣа*. Приликом анализе узето је у обзир 50 докумената, при чему су изостављени уводни и завршни елементи (адресати, титуларије, потписи), јер су у њима посведочене званичне административне фразе и самим тим не представља аутентичан материјал. Због обима материјала цитирам, ради илустрације, само поједине примере; први број поред наведеног примера означава страницу у публикацији а други број – ред у којем се пример налази.

1. Графијски знаци њ, њ били су у рускословенској ћирилици „безгласни“, тј. немају гласовну вредност већ се употребљавају само у складу са одговарајућим правописним правилима.¹⁵ Понегде су ова два некадашња полувокала вокализована у рефлексе *е* и *о*.

Рускословенске рефлексе *е, о* за некадашње полугласнике њ, њ налазимо у примерима: мужескогъ – 22/31, честнога – 29/15, Отечество – 33/1-2, конецъ – 83/22, любовь – 46/15, усопшега – 76/14. Лексема *любовъ* са овим фонетизмом је врло стара: у српскословенском долази већ у најранијим споменицима; с тим истим фонетским ликом ова лексема је одлика и рускословенског и руског, а, наравно, и славеносрпског.

Као резултат вокализације секундарног *јера* код именица чија се основа завршава на групу консонаната од којих је други *-л, -љ, -н, -њ* у српскословенском језику се отклањају групе двају сугласника. У ексцерпираној грађи, међутим, срећу се примери у рускословенској форми: соблазнъ – 114/2, саблазнъ – 119/4, казнъ – 203/22.

¹¹ А. Младенович, *Норма и книжный язык у сербов во второй половине XVIII – первых десятилетиях XIX вв.* – Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах, Москва 1976, стр. 117-127.

¹² З. Ранковић, М. Лазивић / Прир. *Уредбе и иройиси Миџројолије београдске: 1835-1856*. Пожаревац 2010.

¹³ О навођењу грађе архива Епархије браничевске у научној литератури види: З. Ранковић, М. Лазивић / Прир. *Уредбе и иройиси Миџројолије београдске*, стр. 14-15.

¹⁴ З. Ранковић, М. Лазивић / Прир. *Уредбе и иройиси Миџројолије београдске*, 15-16.

¹⁵ З. Ранковић, *Грамајшика црквенословенског језика*. Београд 2011, стр. 18.

2. Уместо префикса *въ-, въ-, съ-, съ-* и *въз-* најчешће се срећу примери у рускословенском фонетском лику *во-, со-, воз-*: предѣ Воскресеніемъ – 46/9, вовѣренымъ – 131/12, на Воведеніе – 131/24, содржава се – 21/9, собрано буде – 76/12, соотечественнике наше – 86/4-5, соборно – 86/13, телесногъ состава – 91/6, соразмѣрно – 150/11, возда – 21/3, возносити – 21/10, воду возлива – 43/15, свога возраста – 59/22. Срећу се и примери: вдову (парохию) – 21/17, при входу – 25/8.

Предлози са рускословенским фонетским ликом чешћи су у односу на српскословенске: во Діакона – 21/16, во Христѣ – 99/7, ко предохраненію – 31/2-3, ко исполненію – 53/30.

Важно је напоменути да се у једном истом документу или код једног писара могу срести, чак и у истој реченици, елементи како српскословенског тако и рускословенског: са страхомъ и сокрушенымъ сердцемъ – 72/4.

3. За старо вокално *р* и *л* рускословенски језик имао је одговарајуће руске рефлекс *ор, ер, ол, ел*. У испитиваној грађи, уместо вокалног *л* заступљен је рускословенски рефлекс *ол*: продолжавате – 21/5, одолженъ – 55/14, солнечномъ – 72/6, достожджно – 76/17, столпови – 86/2. У примере са рускословенским рефлексом спада и облик пришелцы – 96/21.

Рускословенски рефлекс *ер, ор* долази уместо вокалног *р*, поред примера са сачуваним старим вокалним *р*. Рускословенски рефлекс среће се у речима: по црквама – 21/1, сербска – 25/14, обдержавати – 29/23, простерту – 43/25, перво – 53/2, умерши – 70/2, сердечно – 75/17, торжественну – 21/2.

4. Група *ич* једно је од основних обележја рускословенског језика,¹⁶ а обележена је графијом *иц*. Графија *иц*, пореклом из руске ћирилице а код Срба у употреби углавном од друге половине 18. века,¹⁷ употребљава се у испитиваној грађи упоредо са српскословенском групом *иш*, само је много фреквентнија. Графију *иц* срећемо у примерима: елеосвященіе – 51/27, всеобщу – 71/24, завѣщаваю – 108/15, сообщите – 109/12, обществу – 110/32, общерадостну – 152/10, обще – 158/18, сообщавати – 296/3.

5. Некадашњи назал предњега реда од 13. века у српскословенској писмености замењен је гласовном вредношћу *е*. Графија *ја*, пореклом из руске ћирилице, код Срба је ушла у употребу у другој половини 18. века.¹⁸ У представљеном материјалу среће и графија *ја* и српскословенски и српски рефлекс *е*.

Руска графија *ја* обележава групу *ја* односно 'а: благодаренія – 21/1, безъ повторенія – 21/3-4, Господаря – 25/15, священницы – 25/25, святаго – 43/23, при святомъ – 45/5, не изоставля – 25/22, Княза нашегъ – 25/3.

6. Рефлекс *јайа*. Самогласник *јай* се после тврдих сугласника већ у време Светога Саве изговарао као *е*.¹⁹ Такав, екавски, изговор постао је карактеристичан за српскословенски језик.²⁰ Сусретом с рускословенским језиком, Срби су се сусре-

¹⁶ З. Ранковић, *Напомене о црквенословенском језику у Срба*. – Црквене студије, Ниш 2006, год. III, бр. 3, стр. 301.

¹⁷ П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*. Београд 1971, стр. 109.

¹⁸ П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, стр. 195.

¹⁹ П. Ђорђић, *Старословенски језик*. Нови Сад 1975, стр. 222.

²⁰ А. Младеновић, *Међусобни однос српској и српскословенској језика и неке напомене о старој ћирилској грађи*. – Археографски прилози, Београд 1988-1989, бр. 10-11, стр. 24; П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, стр. 210.

ли и с новом гласовном вредношћу *jaīia* који је у рускословенском имао вредност секвенце *je*.²¹ Такво „јекавско“ изговарање *jaīia* прихваћено је од стране подунавских Срба, а примењује се и данас. То значи да се *jaīi* изговара као *je* када стоји после тврдих сугласника, а после палаталних, уз њихово умекшавање, као *e*.²² Ту је *jaīi* преузело улогу прејетованог *e* (= *je*) из српскословенске писмености које је морало бити напуштено јер га није било у рускословенској ћирилици²³.

Рускословенски и руски јекавизам среће се, углавном, и у лексемама проучаване изворне грађе. Лексеме с рускословенским јекавизмом су, примера ради: *цедулѣ* – 22/12, *споминѣ* – 25/4, *вечернѣ* – 25/24, *нѣни* – 29/2, *болѣ* – 35/5, *далѣ* – 45/8. Јекавизам се, дакле, среће не само у речима које припадају рускословенској или руској лексици него и у лексемама из српског народног језика.

Изложени примери садрже, пре свега, рускословенски односно руски фонетизам, на који је напред указано. То су рефлекси *e < њ*, *o < њ* у разним позицијама, групе *ол*, *ер* и *ор* за старо вокално *л* и *р*, чување групе *шч*, грађија *я* јекавизам. Изнесеним језичким цртама не исцрпљује се списак особина типичних за рускословенски језик које би могле бити обухваћене испитивањем. Међутим, сматрам да и ова почетна испитивања језика администрације Српске цркве уочи усвајања правописа Вука Караџића, а у светлости извршене анализе у овоме раду, говоре о степену заступљености рускословенских елемената у њему.

²¹ О слову *jaīi* = *je* у рускословенској ћирилици види: П. Ивић, Б. А. Успенский, *Архаическая система церковнославянского произношения (из истории литургического произношения в России)* – Критика. – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад 1970, год. XIII, св. 1, стр. 284-287.

²² З. Ранковић, *Грамајшика црквенословенској језика*, стр. 15.

²³ О фонетској реализацији *jaīia* код Срба види: А. Младеновић, *Најомене о ѿтранскрипцији и кријичком издавању сѿарих срѿских ѿексѿова из XVIII и XIX века*. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад 1979, год. XXII, св. 2, стр. 99-107.